

Katarzyna ZDEB-DUDAŁA
Politechnika Wrocławska
Wydział Architektury

WIZJA PRZESTRZENNA PLACU WOLNOŚCI WE WROCŁAWIU – PROJEKT WŁADYSŁAWA CZERNEGO W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNYCH IDEI ZAGOSPODAROWANIA PLACU

Streszczenie. Wrocławski plac Wolności to jedna z miejskich przestrzeni publicznych, których potencjał nie był dotąd w pełni wykorzystany. Przez lata pozostawał przestrzennie zaniedbany. W roku 1974 temat jego zagospodarowania podjął architekt - urbanista Władysław Czerny. Stworzył wyrafinowaną kompozycję placu, w którym dominować mają funkcje teatralne. Projekt pozostał na papierze. W 2005 r. miasto ogłosiło konkurs na opracowanie koncepcji architektonicznej Sali Koncertowej i Placu Wolności we Wrocławiu. Specyfikacja konkursu przewidywała wybudowanie w zachodniej części placu, zamykającej go Sali Koncertowej. Ma ona stanowić najważniejszy przestrzennie element. Rozstrzygnięcie konkursu przyniosło interesujące rozwiązania architektoniczne. Po raz pierwszy od dziesięcioleci plac ma szansę na odzyskanie swojej dawnej rangi i znaczenia.

SPATIAL VISION OF WOLNOŚCI SQUARE IN WROCLAW- WŁADYSŁAW CZERNY'S PROJECT IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY IDEAS OF THE SQUARE'S DEVELOPMENT

Summary. Wolności Square in Wrocław is one of urban public areas which potential has not been fully used. For years its space has been neglected. In 1974 an architect and town planner Władysław Czerny took the topic of the square's development up. He created a sophisticated composition. The project remained on paper. In 2005 the city announced an international Competition for the architectural design concept of the Concert Hall and Wolności Square in Wrocław. The city's authorities planned erecting a concert hall closing west part of the square. The hall is supposed to be the most important spatial component. Adjudication of competition brought interesting architectural solutions. For the first time for decades the square has a chance to get back its former importance.

1. Wstęp

„Plac – duży, niezabudowany obszar w obrębie miasta, powiązany z siecią ulic, pełniący różne funkcje (agora, forum, rynek, rondo) i przybierający w zależności od nich kształt

(czworoboczny, trójkątny, owalny, okrągły) i odpowiednią oprawę architektoniczną¹. Taką definicję placu podają autorzy *Encyklopedii architektury*. W istocie plac jako taki jest tworem trudnym do zdefiniowania ze względu na różnorodność form, jakie może przybierać. Miasta polskie pełne są przestrzeni noszących nazwy placów, w praktyce zredukowanych do wielkich skrzyżowań i nieokreślonych architektonicznie przestrzeni. Z reguły przestrzenie takie wciąż czekają na swoje właściwe zagospodarowanie.

Plac Wolności we Wrocławiu jest „dużym, niezabudowanym obszarem wewnątrz miasta”, jednak w stanie obecnym przestrzennie nie do końca określonym. Przez ostatnie dziesięciolecia jego „oprawa architektoniczna”, pomimo sąsiedztwa znakomitych budowli, pozostawiała wiele do życzenia. Jest to jedna z tych miejskich przestrzeni publicznych, których potencjał nie był dotąd należycie wykorzystany.

2. Uwarunkowania – położenie i otoczenie placu Wolności

Dzisiejszy Plac Wolności – dawny Plac Zamkowy i Plac Ćwiczeń – to przestrzeń w południowo-zachodniej części starego miasta, zbliżona kształtem do wydłużonego prostokąta. Sąsiaduje on ze znaczącymi obiektami użyteczności publicznej. Wschodnią granicę placu stanowi neorenesansowy gmach Opery Dolnośląskiej, oddzielając go od ulicy Świdnickiej, do której zwrócony jest fasadą. Południowa część placu posiada cechy wieloplanowości - ograniczona jest fragmentem odrzwionej Promenady Staromiejskiej, za którą widnieją fasady historycznych obiektów: neogotyckiego zespołu budynków sądowo-więziennych oraz monumentalnego gmachu Komendy Głównej Policji. Przestrzennie zachodnią granicę stanowi fasada neogotyckiej siedziby Klubu Sportowego „Gwardia”, dawnej giełdy. Północna ściana placu jest dziś najmniej określona. Niedługo plac od północy zamykał pałac królewski. Jego obecność zdeterminowała charakter i rozwój placu w XIX w. Zniszczenia wojenne i ostateczne rozebranie pałacu w latach powojennych pozostawiło więc plac nieukształtowany od strony północnej z wyrwanym z kontekstu fragmentem dawnej rezydencji.

3. Uwarunkowania – zarys historii powstania placu

Plac powstał w połowie XVII w. przy rezydencji królewskiej w pasie umocnień, rozwijając się dalej na terenach pofortecznych. Kiedy w 1807 r. rozebrano fortyfikacje, plac

¹ Nikolaus Pevsner, John Fleming, Hugh Honour, *Encyklopedia architektury*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992.

znacznie powiększył swój obszar. Sięgał ulic Świdnickiej i Krupniczej (wschód i zachód). Następnie od południa wyrosły szpalery Promenady, od wschodu powstał gmach Teatru Miejskiego², a od zachodu Sejmu Stanów Śląskich³.

Decydującym okresem okazały się lata bezpośrednio po wstąpieniu na tron Fryderyka Wilhelma IV⁴. Za jego sprawą powstało założenie, zwane później „Forum Królewskim”⁵. Plac zyskał nową reprezentacyjną oprawę. Od zachodu flankowały go sąsiadujące ze sobą gmachy teatru i Generalnej Komendantury, od wschodu Sejm Stanów Śląskich, od południa za fosą zespół sądowo-więzienny. Budowlą spinającą całość był pałac królewski. Około 1847 r. Forum Królewskie było już ukształtowane, a jego wymowa czytelna. Po zmianie ustroju politycznego w 1848 r. w okolicy zaczęły pojawiać się budowle mieszczańskie⁶. Powstałe w połowie XIX w. przesłanie placu zaczęło ulegać powolnemu zatarciu.

Rys. 1. Plac Zamkowy i jego otoczenie – fragment planu Wrocławia z 1934 roku

Fig. 1. Zamkowy Square and its surroundings – fragment of Wrocław's street map from 1934

Źródło: zbiory Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia

W pierwszej połowie XX w. powstało kilka ciekawych projektów. Były to m.in. propozycja przebicia osi łączącej plac z mostem Pomorskim⁷ oraz projekt utworzenia na placu Forum Kultury⁸. Idee te nie zostały jednak zrealizowane. Do 1945 r. oblicze placu

² Późniejsza Opera Dolnośląska.

³ Późniejsze Śląskie Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Starożytności.

⁴ 1840 r.

⁵ O Forum Królewskim pisze dokładniej Agnieszka Zabłocka-Kos (A. Zabłocka-Kos: *Architektura i urbanistyka Placu Ćwiczeń we Wrocławiu w latach 1750-1850* [w:] *Architektura Wrocławia. Tom II. Urbanistyka* pod redakcją J. Rozpędowskiego, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995, str. 201).

⁶ Były to m.in. gmach giełdy oraz reprezentacyjne kamienice mieszczańskie w północnej części placu.

⁷ Autorstwa A. Muesmann'a i K. Wach'a; pisze o tym Wanda Kononowicz (W. Kononowicz: *Wrocław – kierunki rozwoju urbanistycznego w okresie międzywojennym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997).

⁸ O projektach przebudowy placu za czasów hitlerowskich pisze Janusz L. Dobesz (Janusz L. Dobesz: *Wrocławska architektura spod znaku swastyki na tle budownictwa III Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, str. 24).

Zamkowego pozostało takie, jakim ukształtował je XIX wiek. Po 1945 r., kiedy przestał istnieć szereg budowli stanowiących dawne jego wypełnienie architektoniczne, plac ostatecznie stracił swoje znaczenie. Pomimo prób nie odzyskał go do dzisiaj.

4. Idea Władysława Czernego

W 1974 r. temat zagospodarowania placu podjął Władysław Czerny – architekt i urbanista mieszkający we Wrocławiu od 1964 r. Projekt zachował się w postaci szkiców wykonanych na kalce⁹ jako studium kompozycyjne placu. Brak jednak opisu projektu, oprócz uwag na szkicach. Idea Czernego koresponduje z dzisiejszą wizją znaczenia placu dla miasta, a w kwestii nadania mu rangi i jednolitego charakteru nawiązuje do założenia z połowy XIX w.

Rys. 2. Rzut Placu Wolności i otoczenia; projekt Władysława Czernego

Fig. 2. Plan of Wolności Square and its neighbourhood; Władysław Czerny's project

Źródło: zbiory Muzeum Architektury we Wrocławiu

W projekcie Czernego od wschodu plac naturalnie zamyka elewacja Opery. Znajdujący się obok niej element świadczy o tym, że istniała już w latach siedemdziesiątych potrzeba stworzenia dodatkowych powierzchni zaplecza dla Opery. Czerny przewidział bowiem na ten cel pomieszczenia znajdującego się po drugiej stronie ulicy hotelu Monopol¹⁰. Pociągnęło to za sobą konieczność fizycznego połączenia brył hotelu i Opery. Autor dokonał tego poprzez utworzenie łącznika, stanowiącego jednocześnie bramę, która otwiera wejście na plac z innej, reprezentacyjnej części miasta, jaką jest ulica Świdnicka.

⁹ Znajdują się one w zbiorach Muzeum Architektury we Wrocławiu.

¹⁰ Świadczą o tym uwagi na szkicach. Funkcję hotelową zamierzał Czerny przenieść do nowo projektowanego budynku przy ulicy Świdnickiej.

Rys. 3. Przekrój przez Plac Wolności z widokiem na elewację Opery; projekt Czernego
 Fig. 3. Section of Wolności Square with view on Opera's elevation; Czerny's project
 Źródło: zbiory Muzeum Architektury we Wrocławiu

Problem północnej granicy placu rozwiązał Czerny prosto i bezkompromisowo, nadając charakter całej kompozycji. zaproponował ogromną bryłę teatru. Nie podał niemal żadnych szczegółów co do jej architektury, z pewnością jednak jego zamysłem było ukształtowanie północnej elewacji placu w formie ciągu spokojnych zabudowań stanowiących jednocześnie tło mających tu miejsce wydarzeń¹¹. Kontrowersje może budzić fakt sanacji pozostałości zachodniego skrzydła pałacu królewskiego, stanowiącego kiedyś długą reprezentacyjną elewację. Stoi on dziś dokładnie na osi wjazdu na plac. Wysunięty jest w stosunku do pozostałych budynków na południe ze względu na dawne wysunięcie pałacu. Nie stanowi już jednak dominanty. Prawdopodobnie więc wydaje się, że Czerny uznał zachowanie resztek pałacu za zbyt kolidujące z prawidłową kompozycją placu.

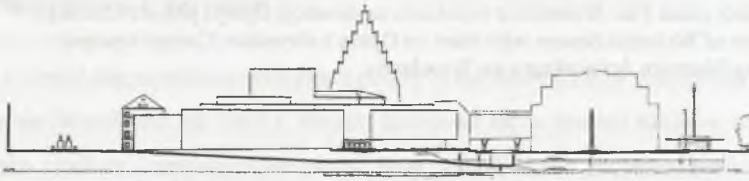

Rys. 4. Przekrój przez Plac Wolności z widokiem w kierunku północnym; projekt Czernego
 Fig. 4. Section of Wolności Square with view on north; Czerny's project
 Źródło: zbiory Muzeum Architektury we Wrocławiu

Interesująco rozwiązane jest zachodnie zamknięcie placu. Znalazła tu miejsce półkolista forma, przypominająca antyczny teatr. Taki zabieg doskonale uzupełnia program funkcjonalny. Oto plac Wolności staje się „forum teatralnym” – miejscem, gdzie teatr i sztuki pokrewne stają się funkcją dominującą. Niewielka, ogólnie dostępna forma stanowi wyrafinowane zamknięcie całego układu.

¹¹ Świadczy o tym przedstawiona przez Czernego elewacja (patrz rys.4), w której jedynym budynkiem, którego architekturę pokazał, jest dawny pałac Spaetgenów, później część rezydencji królewskiej – ocalała do dziś.

Całe założenie spięte jest osiami: pierwsza (EW) wyprowadzona ze środka elewacji Opery, przechodzi przez środek otwartego teatru i wbija się wprost w centralną oś elewacji giełdy, druga (NS) przechodzi przez środek fasady teatru. Przecięcie osi podkreśla iglica, stanowiąca wraz z podcieniami od południa element wystroju architektonicznego placu.

Rys. 5. Przekrój przez Plac Wolności z widokiem na wschód; projekt Czernego

Fig. 5. Section of Wolności Square with view on east; Czerny's project

Źródło: zbiory Muzeum Architektury we Wrocławiu

Jedną z zalet projektu są typowe dla Czernego śmiałe rozwiązania komunikacyjne. Pozostają one w spójności z innymi jego projektami dla Wrocławia. Autor uwolnił od ruchu kołowego całą przestrzeń placu oraz sąsiadującą ulicę Świdnicką. Pod posadzką przewidział dwupoziomowy parking. Poprzez takie zabiegi udało się stworzyć warunki masowego ruchu pieszych nie kolidującego z komunikacją samochodową; jednocześnie plac pozostaje doskonale skomunikowany z innymi częściami miasta. Takie potraktowanie komunikacji stwarza warunki dla odbywania się tutaj imprez masowych i prestiżowych.

Nie są znane okoliczności powstania projektu Czernego. Bardzo prawdopodobne jest, że powstał on pod wpływem impulsu i nigdy nie był przeznaczony do realizacji. Czerny był idealistą, człowiekiem zaangażowanym społecznie, bezkompromisowym. Poglądy swoje manifestował słowem i czynem. Celem powstania studium mogła być chęć pokazania prawidłowego zagospodarowania jednego z ważniejszych placów miejskich Wrocławia.

5. Współczesne idee

Współczesne podejście do problemu zagospodarowania placu Wolności podobne jest do idei Czernego w kwestii nadania placowi niepowtarzalnego, wyróżniającego go charakteru, różni się jednak pod względem propozycji konkretnych rozwiązań.

Plany władz miejskich przewidują stworzenie w tym miejscu prestiżowego Narodowego Forum Muzyki. Odbywać się tu mają ważne imprezy kulturalne, spektakle plenerowe, uroczystości o charakterze państwowym i miejskim. Wytyczne dla zagospodarowania terenu

placu zawarte zostały w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Przewiduje on stworzenie placu zamkniętego z trzech stron budynkami, a z czwartej otwartego na szpalery Promenady. Od wschodu plac flankować ma budynek zaplecza Opery, ukształtowany tak, by nie przysłaniał jej elewacji. Północną pierzeję stanowić ma rozbudowane skrzydło dawnego pałacu królewskiego, zachodnią zaś fasada planowanego gmachu sali koncertowej¹², stanowiącej dominujący składnik wspomnianego Forum Muzyki.

W 2005 roku władze miejskie rozpiwały międzynarodowy konkurs na opracowanie koncepcji architektonicznej Sali Koncertowej i Placu Wolności we Wrocławiu. Celem organizacji konkursu była rewitalizacja terenu Placu Wolności i jego okolic oraz wzmocnienie wizerunku Wrocławia jako centrum kulturalnego o znaczeniu narodowym.

Uczestnicy konkursu mieli opracować koncepcję architektoniczną sali koncertowej, budynku zaplecza Opery, rozbudowy skrzydła pałacu oraz zagospodarowania placu w granicach objętych konkursem¹³. Pod posadzką placu przewidziano parking podziemny¹⁴. Zakres opracowania konkursowego był więc szeroki. Mimo to konkurs cieszył się powodzeniem. I Nagrodę zdobyła *Autorska Pracownia Architektury Kuryłowicz & Associates*. Kolejne to: *Mąka. Sojka. Architekci* (II Nagroda), *Maćków Pracownia Projektowa* (III Nagroda).

W zwycięskiej pracy plac został przedstawiony jako płaski teren otoczony szeregiem latarni, a dominująca w placu bryła wyróżnia się zastosowaniem interesującego materiału elewacyjnego – specjalnie impregnowanego drewna, mającego przywołać na myśl pudło rezonansowe instrumentu muzycznego. Duże frontalne wejście od strony placu pozwala przestrzeniom wnętrza i zewnątrz na swobodne przenikanie się. Również interesująco bryłę sali rozwiązała pracownia *Mąka. Sojka. Architekci*. Ciekawe efekty plastyczne daje gra dużymi taflami szkła w elewacjach oraz widoczne przez przeszkloną ścianę schody. Laureaci trzeciej nagrody stworzyli budynki o spokojnych eleganckich formach. Dominującym materiałem jest tutaj granit, ciemny w przypadku sali koncertowej i jasny w pozostałych budynkach. Tu również zamysłem autorów było przenikanie przestrzeni, stąd „zapraszające” przeszklenie od strony placu. Zespoły autorskie dążyły do uzyskania reprezentacyjnego efektu. Skupiły się jednak w szczególności na projekcie sali. W tym kontekście projekt

¹² Planowana sala koncertowa stać ma w tym samym miejscu co istniejący tu w latach 1845-1945 gmach Sejmu Stanów Śląskich, późniejsze Śląskie Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Starożytności.

¹³ Granice opracowania konkursowego pokrywały się z kulturowo-historycznymi granicami placu: od wschodu zachodnia linia zabudowy Opery wraz z jej przedłużeniami na północ i południe, od zachodu ulica Krupnicza, od południa Promenada Staromiejska, od północy granice poszczególnych działek.

¹⁴ Na terenie placu zalecano eliminację ruchu kołowego.

Władysława Czernego nadal się wyróżnia. Projektował on bowiem plac bardzo dokładnie, włącznie z rzeźbiarskimi detalami architektonicznymi i przemyślanymi osiami widokowymi.

W lutym 2008 r. Opera Wrocławska ogłosiła kolejny konkurs architektoniczny. Jego przedmiot częściowo pokrywa się z przedmiotem poprzedniego. Tematem jest opracowanie koncepcji architektonicznej rozbudowy Opery Wrocławskiej wraz z budową sceny letniej. Rozstrzygnięcie ma nastąpić w maju 2008 r. Do tego czasu uczestnicy powinni opracować koncepcję architektoniczną zespołu budynków i zadaszonego dziedzińca, znajdującego się pomiędzy Placem Wolności a głównym budynkiem Opery.

6. Podsumowanie

Wrocławski Plac Wolności w najbliższych latach ma szansę stać się placem o istic wielkomijskim charakterze, skupiającym ważne funkcje kulturalne, promieniującym jakością rozwiązań architektoniczno – urbanistycznych na całe najbliższe otoczenie. Perspektywa taka cieszy tym bardziej w kontekście jego historii; stoimy przed szansą naprawienia i przywrócenia znaczenia zaniedbanej przestrzeni miejskiej. Rewitalizacja tego terenu jest jednym z najważniejszych zadań przestrzennych stale rozwijającego się miasta. Od dzisiaj podjętych decyzji zależeł będzie kształt całej przestrzeni w tym rejonie. Jaki on będzie? Z pewnością nie taki, jak projektował go Władysław Czerny. Inne są bowiem dzisiaj priorytety i potrzeby miasta. Najprawdopodobniej również w całości nie taki, jaki przedstawił w swoim projekcie Stefan Kuryłowicz. Ostateczny kształt całej przestrzeni w tym rejonie nadal pozostaje kwestią otwartą.

W tym kontekście projekt Władysława Czernego, mimo że w znacznym stopniu niezgodny z dzisiejszą wizją rozwoju miasta, jest ważnym głosem w dyskusji. Wyrafinowana kompozycja może spełnić rolę inspiracji. Koncepcja ze względu na swój czas i okoliczności powstania nigdy nie miała szans na przybranie realnych kształtów. Dopiero dziś podejmowane są konkretne decyzje rozstrzygające o kształcie zaniedbanych przestrzeni miejskich. Na taki czas czekał wrocławski Plac Wolności. Warte podkreślenia są również dzisiejsze starania o utrzymanie kulturowej ciągłości pomiędzy dziewiętnastowiecznym Forum Królewskim, a powstającym dopiero Forum Muzyki. W te starania wpisuje się również wizja Władysława Czernego.